

Сатаева С.Т.

ТАЛАС АЙМАГЫНДА ОКТЯБРЬ РЕВОЛЮЦИЯСЫНА ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ МЕКТЕПТЕРДИН ПАЙДА БОЛУШУ (19-КЫЛЫМДЫН АКЫРКЫ ЧЕЙРЕГИ 20-КЫЛЫМДЫН БАШЫ)

Сатаева С.Т.

ПОЯВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ В ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЕ ДО ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ (ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКА)

S. T. Sataeva

OPENNING EDUCATIONAL SCHOOL IN TALAS VALLEY BEFORE OCTOBER REVOLUTION (ENDING XIX CENTURY AND BEGINNING XX CENTURY)

УДК: 947.1 (575.2)

Макала Талас аймагында октябрь революциясына чейинки жергиликтүү билим берүүчү мектептердин пайда болушуна арналат. Революцияга чейинки аймактагы мектептер (конфессионалдык жана жаңы методдогу мектептер, немис жана орус-тузем мектептери) калктын кеңири массасынын билим алуудагы мүдөөсүн канаатандыра алган эмес. Мындай мектептер чектелүү гана милдеттерди чече алган, алсак, мусулман мектептери ислам динин жайылтуу боюнча, ал эми орус-тузем мектептери падышачылык администрациянын чиновниктик аппаратын тейлөө үчүн жергиликтүү улуттан майда чиновниктердин катмарын даярдоо гана милдетин чече алган. Талас аймагында революцияга чейинки мезгилде билим берүү системасы түзүлгөн эмес.

Негизги сөздөр: билим берүү, орус-тузем мектептери, мусулман мектептери, келгиндер, окуучулар, аймак.

Данная статья посвящена появлению местных образовательных школ до октябрьской революции в Таласской долине. Существовавшие дореволюционные образовательные школы в регионе (конфессиональные и новометодные школы, немецкие школы, русско-туземные школы и т.п.) не могли выполнить социальной роли образования широкие слои населения. Такие школы выполняли ограниченные задачи либо по распространению ислама, либо создания узкой прослойки мелких чиновников из среды местных национальностей для обслуживания чиновничьего аппарата царской администрации. В дореволюционный периодов Таласской долине не существовало системы народного образования.

Ключевые слова: образования, русско-туземные школы, мусульманские школы, переселенцы, ученики, регион.

This article focuses on the emergence of local secondary schools to the October revolution in Talas valley. Existing of pre-revolutionary educational schools in the region (and novometodnye denominational schools, Russian-native schools IT) could not fulfill the social role of education of the general population. Such limited tasks or for the dissemination of Islam, or the creation of a narrow layer of petty officials from among local nationalities to serve the bureaucracy of imperial administration. There was no public education system in pre-revolutionary period Talas valley.

Key words: Education, Russian-native schools, Muslim schools, immigrants, students, district.

Кыргыздар байыртадан бери көчмөн цивилизацияда кылымдар бою жашап келип, бир гана кылым мурда илимдин алиппесин таанып, агартуу жана билим жаатына системалуу түрдө жаңыдан гана киришкен кыргыз элибизде, Кыргызстанда, анын ичинде, Талас аймагында октябрь революциясына чейинки билим берүүчү тармак болгон жергиликтүү мектептердин пайда болушу маселесине токтолуп, талдоо башкы максат болуп саналат.

Тарыхка кайрыла турган болсок, «Кыргыздар орто кылымдарда руналык графиканын негизиндеги, дүйнөнүн ири тилчилери байыркы кыргыз (же орхон-енисей) жазуусу деп атаган өзүнүн алиппесине ээ болушкан. VI-XI кылымдарда анын ареалы Борбордук Азиянын жана Енисейдин территориясынан Тянь-Шанга жана Таласка чейин камтыган» [1.27-бет].

Кыргызстандын Талас өрөөнүндө XIX кылымдын экинчи жарымында, б.а., 1898-жылы өтө баалуу тарыхый эстелик - орхон-енисей жазуулары табылган» [2,63-бет]. «Таластан табылган байыркы жазуулар да, орхон-енисей эстелик жазууларынын үлгүсүндө болгон жана бул жазуу системасы кыргыз урууларынын мал чарбасында кеңири пайдаланган эн тамгалардан келип чыккандыгын» тилдин тарыхчылары белгилешет [3.с.38]. Демек, кыргыздар, анын ичинде Талас өрөөнүн мекендеген кыргыз уруулары байыркы замандардан бери эле жазуу маданиятына ээ болгон, илим-билимге умтулган элдерден болгон.

Орто кылымдарда Орто Азиядагы жана Казакстандагы элдер, анын ичинде Талас өрөөнүндөгү кыргыз уруулары ислам мамлекеттеринин курамында болгондуктан, эл агартуу, элге билим берүү жана илим тармактары мусулман агартуу системасынын негизинде болгон. Мусулман мектептерде же молдонун жекече билим берүү ишмердүүлүгүндө окуучулар араб арибин жазууга жана окууга үйрөнүшүп, ыйык китептерди окушкан, Куран сүрөөлөрүн жатташкан жана диний үрп-адаттар менен таанышышкан. Ал эми жогорку мектептерде, медреселерде тарых, география жана адабияттан аз өлчөмдө билим берилген.

Кыргызстан Россиянын курамына киргенден кийин Түркстан крайынын ар түрдүү областтарына караштуу болгон. Атап айтканда, азыркы Ысык-Көл, Нарын, Чүй облустары Түркстан крайынын Жети-Суу облусуна, «Талас өрөөнү Түркстан крайынын Сыр-Дарыя облусундагы Олуя-Ата уездине» [2,115-бет], ошондуктан ошол кездеги Талас аймагындагы мектептердин жана окуучулардын саны, илим-билимдин деңгээли ж.б.у.с. маалыматтарды так аныктоого мүмкүн эмес болгон.

Улуу октябрь социалисттик революциясына чейин Кыргызстан Россия империясынын артта калган аймактарынын бири болгон жана кыргыз калкынын 0,6% [4,7-бет] ти гана сабаттуу болгон. Түркстандагы падышачылыктын “агартуу” саясаты улуттук башка аймактар сыяктуу эле, аймакта улуттук маданияттын ар кандай көрүнүштөрүн жок кылууга аракеттенген, күч менен “орусташтыруу” саясатын жүргүзгөн.

Кыргызстанда октябрь революциясына чейин типтүү мектеп болуп конфессионалдык мектептер эсептелген. Бул мектептерде молдолор арабча жазууга жана “Курандын” негизинде мусулман динине окутушкан. Мындай мектептерде көбүнчө эркек балдар окушкан.

Мектептерде балдарга мамиле кылуу методу эң эле катаал болгон. Сабакка жетишпегендерди же тил албагандарды молдо ичке чыбык менен сабаган. Окумуштуу Исмаилов бул жөнүндө мындай деп жазган: “баласын молдогу окутууга берген атасы:” сөөгү меники, эти сеники” [5,13-бет]. Кыргызстанда 234 конфессионалдык мектеп бар болсо да, жүздөгөн жылдардын ичинде эл сабатсыз бойдон кала берген.

Россияда өнүгүп жаткан капитализмдин таасири астында XIX кылымдын экинчи жарымында исламдын эски диний идеологиясынын ичинде диндик реформалык агым пайда болот. **Жадидчилер**-мусулмандардын жаңы пайда болуп келе жаткан буржуазиянын өкүлдөрү болуп эсептелгендиктен, эски мектеп машинасын өз кызыкчылыктарына ыңгайланыштырууга аракеттенишкен. Алар жаңы метод (“Усули жадид”) деп аталуучу мектептерди жакташкан.

Жаңы методдогу мектептердин милдети бир кыйла даражада табигый илимдерди пайдаланып, ислам динин бекемдөө үчүн мусулман миссионерлерин даярдоо болгон. Мындай мектептерде диндик сабактар менен катар табигый илимдер: арифметика, физика, география окутулган.

1870-1875-жылдары Түркстан крайынын «Билим берүү боюнча негизги жоболору» иштелип чыгып, ишке ашырыла баштаган. Ошол учурда 1874-жылдан баштап, европалык келгиндер Талас жергесине да көчүп келе башташкан жана Ак-Чий айылына (азыркы Талас шаары), немистер Николайполь (азыркы Бакай-Ата айылы); Александровка (азыркы Кара-Буура айылы), Миң-Булак, Боо-Терек ж.б. айылдарга отурукташып, көп өтпөй эле ал айылдарда мектептерди ачышкан.

Түркстанга немистер XIX кылымдын 80-жылдарында, ал эми Талас өрөөнүнө биринчи жолу Ташкенттен 1882-жылы келишкен. Алар Россиянын Самара, Тавров, айрым маалыматтарга караганда Ставрополь, губернияларынан көчүп келишип, ар түрдүү менониттик жамааттарга таандык болушкан. Алар аймакта үч кыштакты негиздешкен: Владимир, Андреев жана Романовдук, анда 400 гө жакын калктан турган 70 ге жакын үй-бүлө жашаган. Немис кыштактарынын калкынын бир бөлүгү, өздөрүнүн “голландиялыктарбыз” деп аташкан. Чындыгында эле алар немистерден айырмаланып турушкан [6]. Талас өрөөнүндөгү немис айылдарынын тургундары дээрлик менониттердин сектасын жактоочулар, ал эми Орловкадагы калктын негизги бөлүгү лютерандар болушкан.

XX-кылымдын башында немис айылдарында диний жана граждандык мектептер болгон.

Талас өрөөнүндө Покровка, Дмитриевка, Александровка, Ключовка, Грозный сыяктуу орус-украин айылдары түшкөн. Дмитриевка кийинчерээк Орловка аттуу немис айылдары түшкөн. Талас өрөөнүндөгү эң чоң соода борборуна айланган. XX-кылымдын башында өрөөнүндөгү орус-украин немис айылдары менен катар Жекшен Кара жыгач, Бишкек деген үч кыргыз отурук айылы болгон. Бул айылдарда 50-60 түтүн болуп 200гө чейин калк жашаган. Талас аймагына европалык келгиндердин (немис, голланд, орус-украин) көчүп келиши Талас эли үчүн прогрессивдүү мааниге ээ болгон. Анын натыйжасында отурукташкан кыргыз айылдары пайда болуп, жергиликтүү калк билим алууга умтула баштаган.

Талас өрөөнүндө алгачкы мектеп 1880-жылдардын аягында Николайполь айылында ачылып, окуу немис тилинде жүргүзүлгөн. Дмитриевкада 1882-жылы (Ак-Чий кийинчерээк ушундайча аталган, азыркы Талас шаары) чиркөө приходдук мектеби ачылган [4]. 1902-жылы Дмитриевкада ачылган орус-жергиликтүү мектебинде кыргыз байларынын балдары окушкан. Алгач бул мектепте 15-20 дан гана бала окуган, мектепте окуучулардын саны үч жылдан кийин 40 га жеткен. 1904-жылы Кара-Буура болушуна караштуу Александровка (азыркы Кызыл-Адыр) жана Урмарал болушунда орус-чиркөө мектептери ачылган. 1912-жылы чиркөө мектеби төрт жылдык диний мектепке айландырылган. 1917-жылга чейин эки мектептен 200гө жакын балдар окушкан» [2, с.61].

Дмитриевкадагы чиркөө –приход мектебинин уюштуруучусу жана биринчи мугалими М.М.Гастев болгон. Бул мектепте орус тили жана арифметика сабактарынан сырткары «**Кудайдын мыйзамдары**» сабагы да өткөрүлгөн. Ал сабакты чиркөө кызматчысы окуткан. Кыргыздардын айрымдары балдарын Олуя-Атага жиберип окутушкан жана анда орус байларынын балдары менен чогуу билим алышкан. Ал эми жергиликтүү кыргыздар Алма-Ата жана

Ташкентдеги орус жергиликтүү мектептерге беришкен [2.с.65].

Орус жергиликтүү мектептердин негизги максаты орус тилинде башталгыч гана билим берүү, башкача айтканда туура жазуу, эсеп (кошуу, алуу), орус тилинде сүйлөө менен чектелген. Жергиликтүү калктын балдарына билим берүү эмес, өз муктаждыктарын канааттандыруу, орус тили аркалуу каратып алган бүт аймакты орусташтыруу башкы максат болгон. Оренбург облусунун аскер губернатору Сухтелен: "Мен таң калам ушул кыргыз элине билим берип, Европа элдериндей бийиктикке көтөрүүнү каалагандарга", - деп жазат [7.с.45]. Падышачылык администрациянын жергиликтүү элдин билимин көтөрүүгө, маданиятын жогорудатууга ачыктан-ачык каршы чыккандыгы жогорудагы сөздөрдөн ачык эле байкалып турат. Орус жергиликтүү мектептердин ачылышы Кыргыз элинин маданий турмушунда прогресивдүү көрүнүш болгондугун да танууга болбойт.

Революцияга чейинки аймактагы мектептер чектелүү гана мүнөзүнө ээ болушкан. Орус-чиркөө мектептери баарыдан мурда орус администрациясынын жана соода-өнөр жайлык элитасынын жергиликтүү майда чиновниктерин (котормочулар, тилмечилер ж.б) даярдоо үчүн уюштурулган. Талас аймагынан революциясына чейинки орус-чиркөө

мектебинен билим алып чыккандар: Төрөкул Айтматов, Алымкул Жумагулов, Эркинбек Эсенманов ж.б. кыргыздын белгилүү алгачкы интеллигенттери болушкан. Аймактагы революциясына чейинки мектептер (конфессионалдык жана жаңы методдогу мектептер, немис жана орус-тузем мектептери) калктын кеңири массасынын билим алуудагы мүдөөсүн канааттандыра албагандыгына жана билим берүүдө чектелүү гана милдеттерди койгондугуна карабастан келечектеги советтик мектептердин базасын түзүшкөн.

Адабияттар:

1. Койчиев Т., Мокрынин В., Плоских В. Кыргызы и их предки. - Б.: Гл. ред. КЭ, 1994;
2. Талас облусу: Энциклопедия башкы ред. А. Карыпкулов. - Б.: КЭнин Башкы ред., 1995;
3. Жаманкулова Г.Т. Кыргыздардын жана кыргыз жазуусунун тарыхы, 2 томдук. - Б.: Улуу тоолор, 2014;
4. Данияров С.С. «Борьба Компартии Киргизии за всеобщую г
5. Исмаилов А.Э. «Кыргызстандагы советтик мектептердин тарыхы (1917-1957). Ф; 1963 рамотность». Ф; 1980;
6. Кронгарт Г.К. Немцы в дореволюционном Кыргызстане. Б.; 1997;
7. Исмаилов А.Э. Просвещение в рефспубликах Советского Востока. М., 197, 45-б.

Рецензент: д.и.н., профессор Батырбаева Ш.Д